

עודכן ב- 20/03/2011 01:42

הגזע הישראליטי תרם לעולם רבות בעודו נטמע בלאומים השונים

כיצד גייס שלמה זנד את ההיסטוריון הצרפתי האנטישמי-פילושמי ארנסט רנאן, ששניים מתוך כתביו ראו אור באחרונה בעברית, כסמכות לתיאוריה שלעם יהודי אין מוצא אתני (גזעי) משותף אחד וכתנא דמסייע להתנגדותו לציונות

מאת יעקב שביט

אני קהלת: חיבור על תקופתו ועל אופיו של ספר קהלת, מאת ארנסט רנאן, תירגם מצרפתית שי סנדיק, הוצאת נהר ספרים, 2011, 105 עמודים

על לאומיות וזהות יהודית, מאת ארנסט רנאן, תירגם מצרפתית חיים ריינגוורץ, עורך שלמה זנד, הוצאת רסלינג, 2009, 115 עמודים

"בני, הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ", לימד קהלת. ארנסט רנאן (1823-1892), המלומד ואיש הרוח הצרפתי בן המאה ה-19, לא שעה לעצה הזאת. הוא ייצר בימי חייו כמות מרשימה של חיבורים מלומדים ודברי הגות, כתב רבי מכר, לא התעייף מלהתראיין כמעט על כל נושא ועניין, והיה נערץ ומושמץ, גם בחוגים שלא קראו מעולם דבר משלו. והנה, כ-120 שנים לאחר מותו זכה רנאן, שעל הרבה מחיבוריו אבד כבר מזמן כלח, ששניים מחיבוריו, מבין הרבה הדברים שכתב על יהדות ויהודים, יועלו מאוב ויתורגמו לעברית.

על רנאן אפשר לומר שהיה ממציאיו של העם היהודי, ואפילו של האומה היהודית. בחיבוריו השתמש לסירוגין בכינויים *le peuple d'Israel* ו-*la nation Juive* - ובזכות ספרו "ההיסטוריה של עם ישראל", שראה אור בשנים 1887-1893 בחמישה כרכים, כינה אותו שמעון דובנוב "הפופולריזטור המשפיע של מדעי היהדות". דובנוב מצא בספר הזה "השראה היסטורית" לא פחות מאשר בהיסטוריה של גרץ. אליעזר בן-יהודה כתב כי רנאן - "ראש וראשון לחכמי אומות העולם" - הציג את עם ישראל "כעם חי".

שלמה זנד, שבחר לתרגם לעברית שניים ממאמריו של רנאן - "מהו לאום?" ו"היהדות כגזע וכדת" - והקדים להם מבוא, מייעד לרנאן תפקיד. הוא פוסח באלגנטיות על מקומו של רנאן בתולדות "האוריינטליזם" והדברים הקשים שכתב על האסלאם (במחברות הפרטיות שלו רנאן כתב שהוא "מאחל לאסלאם מוות בקלון"). הוא גם מסתפק באזכור שרנאן היה מן האבות המייסדים של האנטישמיות המלומדת ושל "תורת הגזע". אך כל אלה בטלים אם אפשר לגייס את רנאן כסמכות לתיאוריה, שזנד עושה לה נפשות, כי לעם יהודי אין מוצא אתני (גזעי) משותף אחד. את רנאן שימשה הטענה הזאת כדי לתמוך בהתערות של יהודי צרפת בחברה הצרפתית, ואילו את זנד היא משמשת כדי לתמוך בהתנגדותו לציונות.

וכך, מצד אחד זנד מבטל כלאחר יד את חשיבתו של רנאן כהיסטוריון של תולדות ישראל הקדום, ומהצד האחר הוא מקבל את הדברים שאמר רנאן בהרצאה ב-1883, שבה פסק כי העם היהודי הוא תוצר של מיזוגים אתניים רבים, והיהדות היא דת "נטולה כל גוון לאומי". לפי רנאן, אף שמקצת מיהודי צרפת הם צאצאים של מהגרים יהודים "אותנטיים", חלק גדול הם צאצאים של "המון רב, אשר התקשר ליהדות באמצעות הגיור". רנאן עצמו מודה כי התיאוריה מבוססת על "מידע מעורפל", ואולם לזנד די בכך.

די לו, מסתבר, גם בדברי רנאן ש"המונים" בחצי האי ערב אימצו את היהדות לפני הופעת

הנביא מוחמד (שלפי רנאן "היה יהודי בתקופה מסוימת בחייו, ובמידת מה ניתן לומר, שנשאר יהודי כל ימיו"), ודי לו בדברי רנאן כי המוצא של היהודים בארצות הדנובה ובדרום רוסיה הוא בהמוני כוזרים שהתגירו. רנאן מגויס אפוא על ידי זנד לפרויקט "המצאת העם היהודי". לטענתו של זנד שהתיאוריה של רנאן "התקבלה בחיוב על ידי מרבית החוקרים הצרפתים-יהודים", אין שחר; אדרבה, רבים ראו בו אחד ממפיצי תורת הגזע במאה ה-19, ומי שהעניק לה "יוקרה מדעית".

נכון אמנם שבתפישת רנאן, המושג "גזע" אינו ביולוגי אלא פילולוגי, אבל הוא לא נמנע מלקבוע כי קיים "דם שמי", ומלדבר על "יהודים מבחינת הגזע". מן הבחינה הזאת, לדעת רנאן, היהודים השמיים הם "גזע" נחות (בלשונו: "תרכובת נחותה של הטבע האנושי"), משום שהם חסרים יכולות מנטאליות חשובות. כתומך בהשתלבות יהודי צרפת במרקם החיים של האומה הצרפתית, רנאן ראה את שאלת הגזע כשולית לחלוטין, אבל נקט ככל לשון. מצד אחד טען כי מכיוון שרוב יהודי צרפת אינם "שמיים" במוצאם, יש להם הכשרונות הדרושים להשתלב באומה הצרפתית הליברלית; מהצד האחר טען כי בעולם המודרני אין חשיבות למוצא הגזעי, וכתב: "הגזע הישראלי תרם לעולם רבות בעודו נטמע בלאומים השונים, בהרמוניה עם החטיבות הלאומיות השונות, הוא יוסיף לעשות בעתיד את אשר עשה בעבר". במלים אחרות, גם "יהודים שמיים" יכולים להתערות בחברה הצרפתית ובתרבותה. מוזרה הבחירה ברנאן כסנגור התיאוריה של זנד.

בהרצאה המפורסמת של רנאן "מהי אומה?" (1882) מוצא זנד תנא דמסייע לבשורתו כי האומה היהודית היא המצאה. רנאן, הוא כותב, תופש לאום כ"ביטוי לסולידריות בין סובייקטים מודרניים עצמאיים הרוצים לחיות תחת ריבונות משותפת". מדוע מודרניים? "משום שהאידיאה הפוליטית של בעלי הרצון החופשי היא-היא המייצרת את הלאום". כמובן, הוא מוסיף, "רנאן לא הגיע לתובנה של ארנסט גלנר כי? הלאומיות היא שמולידה לאומים ולא להפך". אם נקבל את התובנות של רנאן ושל גלנר, אי אפשר שלא לתהות למה זנד מציע להדיר את היהודים מכל הציבורים הרבים של "הסובייקטים המודרניים" הרוצים "לחיות תחת ריבונות משותפת", לפחות עד שיתגשם חזון היעלמותם של הלאומים "בסבך תצורות פוליטיות חדשות".

למה דווקא מיהודים - או מחלק גדול מהם - שולל זנד "מורשת עשירה של זיכרונות" ו"שאיפה לחיות בצוותא", שהם תנאי לבניית לאום שיהיה "תוצאה של עבר ארוך עתיר מאמצים" ויהיה בנוי על אדני "הון חברתי, שעליו מושתת הרעיון הלאומי"? במה הם נופלים מן האוכלוסייה הצרפתית של אלזס, שההרצאה של רנאן באה לחזק את שאיפתה להיות חלק מצרפת, ולא מגרמניה?

אגב, שני המאמרים של רנאן והמבוא של זנד תורגמו לאנגלית. קהלת היהודים הראשונים כי התרגום לאנגלית מלמד איך חולפת לה תהילת עולם: בראש שער הספר במהדורה האנגלית מופיע בהבלטה שמו של זנד, בעוד ששמו של רנאן מופיע בתחתיתה. בעיני ההוצאה האנגלית, זנד, ולא רנאן, הוא המותג המוביל בשוק.

"הגזע היהודי עשה שירות גדול יותר מכל עם אחר לעולם כולו", כתב רנאן, וספר קהלת הוא חלק נכבד מן השירות הזה. לכן הקדים לתרגומו מסה קצרה שבאה להצביע על האופי האוניברסלי של החיבור, שההיסטוריון אליאס ביקרמן תיאר אותו כאחד מ"ארבעת הספרים המוזרים של התנ"ך". על זמן חיבורו של קהלת, זהות המחבר, משמעות המסר שלו והסיבה שנכלל במקרא, נכתב הרבה (ראו: רוברט גורדיס, "קהלת: האיש ועולמו", 1962, באנגלית).

רנאן מתאר את קהלת כספר "היוצא דופן ומעורר ההערצה שהעניקה האומה היהודית לאנושות". מדובר, לדבריו, ב"וידיוי אישי", המלמד כי בעם ישראל התגלתה גם מידה של "ספקנות מוקפדת". בעיני רנאן, קהלת אינו ספר עמום וחיידתי, אלא חיבור אחדותי ובהיר בפשטותו, המלמד כי "העם היהודי הוא בעת ובעונה אחת העם הדתי ביותר, והעם שדתו

היא הפשוטה ביותר"; הוא "עם אתאיסטי", שכן האיש קהלת מורה ש"היראה היא לחלוק כבוד לאלוהים, ותו לא".

גם במסה הקצרה הזאת רנאן אינו מוותר על התיאוריה הגזעית שלו. ספר קהלת, הוא כותב, משקף היטב "את הפער העמוק שבין המערכות הארית, כלומר ההודו-אירופית, והשמית, וכן את סוד השוני המוחלט בין שני גזעים גדולים אלה בתחום הדתי", וגם את ההבדל העמוק בין השקפת העולם היהודית לזו הנוצרית (שהיא, לשיטתו, בעיקרה תוצר של הרוח ההודו-אירופית).

במסה הזאת, שלא כמו בחיבורים אחרים, רנאן מעדיף את "השקפת העולם היהודית", זו של ספרי הנבואה ו"קהלת", שאינה נכנעת לעוולות: "זו הסיבה לכך שהמרכיב היהודי בתקופתנו - בכל מדינה שהוא נמצא בה - הנו מרכיב חשוב של רפורמה וקידמה. הסן-סימוניזם והמיסטיקה התעשייתית והכלכלית של ימינו שואבים רבות מהיהדות. היהודי ממלא תפקיד מרכזי בתנועות המהפכה הצרפתית. בעולם הזה הוא מבקש להגשים את הצדק במידת האפשר".

קהלת, ש"לא הכיר את התורה", ואינו אלא "איש עסקים יהודי, שכל מחשבותיו טרודות בהשקעותיו ובמה שיקרה להונו לאחר מותו", הוא, בעיני רנאן, התגלמותו של היהודי המודרני; לא היהודי הלאומי הקנאי, אלא "בן הנביאים", "המסוגל לסגל לעצמו בקלילות את מנהגי הציוויליזציה המודרנית", שלא הוא ברא. ובכן, קהלת, למרות השמיות שלו, הצליח להיחלץ מכבלי התיאולוגיה, הדת, והלאומיות, ויצר יצירה אוניברסלית. לכן, קהלת הוא ראייה לכך כי היהדות היא "מינימום של דת".

האופי האקלקטי, וגם ההפכפך, של דעותיו, הוליד את התפישה של רנאן כאנטישמי וכפילושמי כאחת. מעטים, אם בכלל, ראו בו היסטוריון, ולרוב הוא תואר כסופר ש"איש בדורו לא כתב צרפתית משובחת כמותו". שני המאמרים והמסה על "קהלת" הם רק כפית מתוך הקדרה העמוקה של רנאן, אבל הם אינם מבהירים לקורא העברי למה ספרו של רנאן "חיי ישו" שינה את האופן שבו העולם חושב על החיים, ומדוע היה מי שקילס אותו כ"אדם האינטליגנטי ביותר במאה התשע-עשרה". כך או אחרת, שני המאמרים שזנד מגייס לא מבהירים מה עשה את רנאן למלומד ולאיש רוח בעל השפעה גדולה בזמנו, ולמי שמלומדים ואנשי עט יהודים נחלצו להתמודד עם דעותיו.

יעקב שביט

כל הזכויות שמורות, "הארץ" ©

סגור חלון